

KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK

KONSEKWENCJE ZANIKU LICZBY PODWÓJNEJ
W JĘZYKU ŁACIŃSKIM
GŁOS W SPRAWIE DUALNEJ GENEZY
PIĄTEJ DEKLINACJI ŁACIŃSKIEJ

Celem niniejszego artykułu jest próba wyjaśnienia genezy piątej deklinacji w języku łacińskim¹. Autor stawia hipotezę badawczą, że w języku łacińskim, podobnie jak w innych językach indoeuropejskich, funkcjonowała niegdyś liczba podwójna, która zanikła jeszcze w okresie przedliterackim. Zanik liczby podwójnej spowodował perturbacje w obrębie istniejących deklinacji i wywołał potrzebę stworzenia nowej, piątej deklinacji. Dualne formy zakończone na **-ē*, gen. du. **-ēs* (< pie. **-eh₁*, gen. du. **-eh_{1s}*), odnoszące się do grupy rzeczowników osobowo-żywotnych, oraz dualne formacje na **-ī*, gen. du. **-iēs* (< pie. **-ih₁*, gen. du. **-ieh_{1s}*), odnoszące się do grupy rzeczowników nieżywotnych (przedmiotowych), na skutek procesu kolektywizacji i/lub syngularyzacji otrzymały z reguły status typowy dla *singularia tantum*, a następnie zostały przeniesione do osobnej grupy rzeczowników mających wspólną cechę *-ē*. Ta właśnie grupa rzeczowników utworzyła piątą deklinację w języku łacińskim. Proces ten możemy sobie wyobrazić następująco: pie. **h₂eḱ-ih₁* nom. du.

Prof. dr hab. KRZYSZTOF TOMASZ WITCZAK – profesor Zakładu Latynistyki i Językoznawstwa przy Katedrze Filologii Klasycznej Uniwersytetu Łódzkiego; adres do korespondencji: Zakład Latynistyki i Językoznawstwa, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Łódzki, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź; e-mail: ktw@uni.lodz.pl; krzysztof.tomasz.witczak@gmail.com

¹ Współczesny stan badań nad genezą piątej deklinacji łacińskiej podsumowuje L. Pultrová (*The Latin Deverbative Nouns and Adjectives*, Prague 2011, s. 99): „The 5th declension as a whole (leaving aside the root nouns *diēs* and *rēs*) is problematic as to origin, the endings are to a considerable extent analogical and above all, it is not clear how to interpret the suffix *-ē* – did it also originate as late as in Latin, or is it inherited?”.

n. ‘dwa ostrza’ > praital. *acī du. n. ‘obosieczny miecz, nóż o dwóch ostrzach’, gen. du. *aciēs → łac. *aciēs*, -*ēi* f. ‘ostrzy brzeg, ostry koniec, ostrze, miecz’. W dalszych wywodach autor postara się wyjaśnić aspekty fonologiczne i semantyczne formacji na -(i)*ēs* poprzez pryzmat hipotezy dualnej.

1. LICZBA PODWÓJNA W JĘZYKACH INDOEUROPEJSKICH

W najdawniejszych językach indoeuropejskich (m.in. w języku greckim, wedyjskim) były trzy liczby: pojedyncza, podwójna (*numerus dualis*) i mnoga². W dobie współczesnej większość języków należących do rodziny indoeuropejskiej wykazuje jedynie dwie liczby – pojedynczą i mnogą.

W językach indoeuropejskich liczby podwójnej używano zazwyczaj przy parach naturalnych (np. stind. *ákṣī* du. ‘oczy’, awest. *aši*, gr. hom. ὄσσε, toch. B. *eś*, lit. *akì*, stes. *oči* du. ‘ts.’; lit. *rankì* du. ‘ręce’, czes. *ruce* pl. [← du.] ‘ręce’ < bśl. *rankai du. ‘dwie ręce’), a niekiedy także przy parach przyprawkowych lub sztucznie zaaranżowanych (np. gr. hom. ἄνδρε du. ‘dwaj mężowie’, ἵππω du. ‘dwa konie [w jednym zaprzęgu]’, toch. B. *oksaine* du. ‘dwa woły [w jednym jarzmie]’), względnie przy dwóch obiektach tego samego rodzaju, np. toch. B. *pwāri* du. ‘dwa ognie’, lit. *dvi liepi* ‘dwie lipy’³. Niekiedy mamy do czynienia z eliptycznym użyciem liczby podwójnej, np. stind. *dyāvā* du. ‘niebo i ziemia’ (dosłownie ‘dwa nieba’), *áhanī* du. ‘dzień i noc’ (dosłownie ‘dwa dni’); awest. *pitarə* du. (= stind. *pitarau*) ‘ojciec i matka’ (dosłownie ‘dwaj ojcowie’); toch. B. *ñaktene* du. ‘bóg i jego żona’ (dosłownie ‘dwaj bogowie’); gr. hom. Αἴαντε ‘Ajasy i jego brat Teukros’ (dosłownie ‘dwaj Ajasy’), łac. *octō* ‘osiem’ (pierwotnie ‘two sets of four finger-tips’)⁴.

² Zob. M. MEIER-BRÜGGER, *Indo-European Linguistics*, Berlin–New York 2003, s. 251-252; J. CLACKSON, *Indo-European Linguistics. An Introduction*, Cambridge 2007, s. 100-104.

³ Kategorię liczby podwójnej w językach indoeuropejskich przystępnie przedstawia M. Fritz (*Der Dual im Indogermanischen. Genealogischer und typologischer Vergleich einer grammatischen Kategorie im Wandel*, Heidelberg 2011). Tamże jest przytoczona obszerna literatura przedmiotu. Z dawniejszej literatury warto przywołać dwie prace: J. VENDRYES, *Sur le nombre duel*, w: J. VENDRYES, *Choix d'études linguistiques et celtiques*, Paris 1952, s. 91-101; J.W. PAUW, *The Dual Number in Indo-European: A Two Stage Development*, Los Angeles 1980.

⁴ Por. R. KENT, *The Forms of Latin. A Descriptive and Historical Morphology*, Baltimore 1946, s. 16; J. WACKERNAGEL, *Altindische Grammatik*, t. II, cz. 1, Göttingen 1957², s. 151; E. CAMPANILE, *Zum idg. Dual*, „Tocharian and Indo-European Studies” 3(1989), s. 121; M. MALZAHN, *Toch. B ñaktene „Gotterpaar“ und Verwandtes*, „Tocharian and Indo-European Studies” 9(2000), s. 45-52; J. CLACKSON, *Indo-European Linguistics...*, s. 101.

Stan zachowania i produktywność liczby podwójnej w poszczególnych językach indoeuropejskich jest rozmaity. Wszystkie trzy liczby zostały dobrze zachowane w grupie indoirañskiej (m.in. w języku wedyjskim⁵, awestyjskim i staroperskim) oraz bałtosłowiańskiej (m.in. w języku starolitevskim⁶ i częściowo we współczesnych dialektach litewskich, w języku starocerkiewnosłowiańskim i w wielu innych językach słowiańskich zarówno historycznych, jak i współczesnych⁷). Inne języki indoeuropejskie, m.in. germańskie⁸, celtyckie⁹, tocharskie¹⁰, ukazują już nieco odmienny stan, w którym liczba podwójna jeszcze funkcjonuje, ale już stopniowo wychodzi z użycia. Podobny stan zanikania liczby podwójnej obserwujemy w języku starogreckim¹¹.

Nieliczne ślady dawnego dualisu pojawiają się w starożytnych językach anatolijskich, por. het. *laplapan* n. ‘rzęsa; włosy na powiece’, *laplapi* nom. pl.

---

⁵ M. MALZAHN, *Der nominale Dual im Rgveda*, Wien 1999 (on-line: http://othes.univie.ac.at/3433/1/Malzahn_Dual_im_Rigveda.pdf [dostęp: 20.12.2015]).

⁶ Zob. R. LÜHR, *Der Dual im Altlitauischen*, Vilnius 1998, s. 153-164, *Baltistica V priedas*.

⁷ Literatura odnosząca się do zagadnienia liczby podwójnej w językach słowiańskich jest obszerna. Godne polecenia są następujące prace: A. DOSTAL, *Vývoj duálu v slovanských jazycích, zvláště v polštině*, Praha 1954; K.E. NAYLOR, *On Some Developments of the Dual in Slavic*, „International Journal of Slavic Linguistics and Poetics” 15(1972), s. 1-8; O.F. ŽOLOBOV, *Symbolik und historische Dynamik des slavischen Duals / Символика и историческая динамика славянского двойственного числа*, Frankfurt a. M. 1998; zob. także M. FRITZ, *Der Dual...*, s. 136-154.

⁸ H. WAGNER, *Zum Dual im Germanischen*, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung” 74(1956), s. 177-184; A. SEPPÄNEN, *On the Use of the Dual in Gothic*, „Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur” 114(1985), s. 1-41.

⁹ F. SOMMER, *Der keltische Dual, w: Miscellany presented to Kuno Meyer*, Halle a. S. 1912, s. 129-141; zob. także M. FRITZ, *Der Dual...*, s. 171-184.

¹⁰ Por. E. LEWY, *Zum Dual und zum Tocharischen*, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung” 45(1913), s. 365-368; J. HILMARSSON, *The Dual Forms of Nouns Pronouns in Tocharian*, Reykjavík 1989, *Tocharian and Indo-European Studies. Supplementary Series*, vol. 1; zob. także W. KRAUSE, *Zum Gebrauch des Parals und des Duals im Tocharisch*, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung” 72(1955), s. 233-234; W. WINTER, *Nominal and Pronominal Dual in Tocharian*, „Language” 38(1962), s. 111-134; F. KORTLANDT, *A Note on the Tocharian Dual*, „Tocharian and Indo-European Studies” 5(1991), s. 5-10; D.Q. ADAMS, *The Dual in Indo-European and Tocharian*, „Tocharian and Indo-European Studies” 5(1991), s. 11-44; O. HACKSTEIN, *On the Prehistory of Dual Inflection in the Tocharian Verb*, „Sprache” 35(1993), s. 47-70; M. MALZAHN, *Toch. B ñaktene...*, s. 45-52; zob. także M. FRITZ, *Der Dual...*, s. 104-121.

¹¹ Liczbę podwójną w języku greckim omawia B. Fero (*Studi sul duale in miceneo, nella poesia omerica e nel teatro attico del V secolo. Variazioni morfologiche, dialettali, stilistiche*, Bologna 2013; on-line: <http://amsdottorato.unibo.it/5940/1/fero-barbara-tesi.pdf> [dostęp: 20.12.2015]). Inne ważniejsze monografie to: E. HASSE, *Der Dualis im Attischen*, Hannover 1893; A. CUNY, *Le nombre duel en grec*, Paris 1906; H. HIERCHE, *L'emploi du duel dans les formules homériques*, Lyon 1987; zob. też W. APPEL, *O nietypowym znaczeniu dualisu*, „Meander” 38(1983), s. 319-327; K.T. WITCZAK, *Dioscuri in the Mycenaean Times*, „Do-so-mo” 9(2011), s. 57-68.

n. (← du. na **-ih₁*) ‘rzęsy; włosy rosnące na górnej i dolnej powiece’. Uważa się, że wyraz het. *elzi* ‘waga’ (< pie. **h₁elt-ih₁* du. n. ‘dwie szalki’, por. stir. *leth* ‘pół’, łac. *latus* ‘bok’) reprezentuje dawną przedmiotową formę dualną¹².

Liczba podwójna zanikła w większości języków pochodnych, choć często-kroć pozostawiła mniej lub bardziej obfite ślady w zachowanej leksyce¹³. Należy jednak odnotować, że w dobie współczesnej istnieją takie języki, w których liczba podwójna (*numerus dualis*) jest w pełni produktywną kategorią gramatyczną. Do nich zalicza się m.in. język dolnołużycki i górnołużycki oraz słoweński¹⁴.

2. ŚLADY LICZBY PODWÓJNEJ W JĘZYKU ŁACIŃSKIM

Liczba podwójna jako osobna kategoria zanikła w łacinie i innych italskich językach prawdopodobnie już w okresie prehistorycznym¹⁵. Powszechnie uważa się, że język łaciński zachował stosunkowo nieliczne ślady dawnej liczby podwójnej¹⁶, głównie w obrębie liczebników, por. łac. *duo* ‘dwa’ (< ie. **duwō* ‘2’¹⁷ < pie. **duwo-h₁*), *oktō* ‘osiem’ (< ie. **oktō* ‘8’¹⁸ < pie. **h₃ekto-h₁*), *vīgintī*

¹² M. FRITZ, *Der Dual...*, s. 185-188.

¹³ Ślady liczby podwójnej w językach zachodniobałtyckich omawia K.T. Witczak (*Traces of Dual Forms in Old Prussian and Jatvingian*, w: *Colloquium Pruthenicum Primum. Papers from the First International Conference on Old Prussian held in Warsaw, September 30th-October 1st, 1991*, red. W. Smoczyński, A. Holvoet, Warszawa 1992, s. 93-98).

¹⁴ L. TESNIÈRE, *Les formes du duel en slovène*, Paris 1925; A. BELIĆ, *O dvojini u slovenskim jezicima*, Beograd 1932; P.E. HAMP, *On the Dual Inflexions in Slovene*, „*Slavistična Revija*” 23(1975), s. 67-70; J. TJASA, *The Dual in Slovene Dialects*, Bochum 2008.

¹⁵ Zob. C.D. BUCK, *Comparative Grammar of Greek and Latin*, Chicago 1959⁷, s. 171.

¹⁶ KENT, *The Forms of Latin...*, s. 16; A.L. SIHLER, *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. New York–Oxford 1995, s. 245-246; M. WEISS, *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*, Ann Arbor–New York 2009, s. 195.

¹⁷ Zob. J. POKORNY, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern–München 1959, s. 228-232, s.v. **duō(u)** ‘zwei’; C. TAGLIAVINI, *Fonetica e morfologia storica del latino*, Bologna 1962, s. 174; W. COWGILL, *PIE. *duyō ‘2’ in Germanic and Celtic, and the nom.-acc. dual of non-neuter o-stems*, „*Münchener Studien zur Sprachwissenschaft*” 46(1985), s. 13-28; V. BLAŽEK, *Numerals. Comparative-Etymological Analysis of Numeral Systems and Their Implications*, Brno 1999, s. 163-184; G. MEISER, *Historische Laut- und Formenlehre der lateinische Sprache*, Darmstadt 2006², s. 170.

¹⁸ Zob. J. POKORNY, *Indogermanisches...*, s. 775, s.v. **oktō(u)** ‘acht’; V. BLAŽEK, *Indo-European “eight”*, „*Historische Sprachforschung*” 111(1998), s. 209-224; V. BLAŽEK, *Numerals...*, s. 263-276; G. MEISER, *Historische Laut- und Formenlehre...*, s. 170.

‘20’ (< ie. *wīkmtī ‘20’¹⁹ < pie. *ḍwi-ḍkmt-ih₁, oryg. ‘dwie dziesiątki’). Dwie formy łacińskie mają osobliwą odmianę deklinacyjną, która może być przekształceniem dawnej deklinacji dualnej w obrębie I i II deklinacji, por. tabelę 1.

Tab. 1. Odmiana *ambō* oraz *duo* w języku łacińskim

Przypadek	Łac. ‘obaj, obie, oba’	Łac. ‘dwaj, dwie, dwa’
Nominativus pl.	<i>ambō, ambae, ambo</i>	<i>duo, duae, duo</i>
Genetivus pl.	<i>ambōrum, ambārum, ambōrum</i>	<i>duōrum (duum), duārum, duōrum</i>
Dativus pl.	<i>ambōbus, ambābus, ambōbus</i>	<i>duōbus, duābus, duōbus</i>
Acussativus pl.	<i>ambōs, ambās, ambo</i>	<i>duōs (duo), duās, duo</i>
Ablativus pl.	<i>ambōbus, ambābus, ambōbus</i>	<i>duōbus, duābus, duōbus</i>

Źródło: opracowanie własne.

Prezentowana odmiana zachowuje wprawdzie niektóre oryginalne formy dualne (m.in. w mianowniku), ale nie wykazuje już dualnych końcówek deklinacyjnych w innych przypadkach, lecz wyłącznie pluralne. Mamy tu zatem do czynienia z adaptacją i zastępstwem dawnej odmiany dualnej przez odmianę pluralną.

Ogólnie można zgodzić się z opinią, że ślady liczby podwójnej są nieliczne i ograniczają się głównie do *ambō* ‘oba’²⁰ i liczebników (*duō, octō, vīgintī*)²¹. Dyskusyjna jest sprawa zachowania liczby podwójnej w zakresie formacji nominalnej we wczesnej łacinie, por. ewentualną formę dualną POMPLIO (= łac. *Pompiliō* nom. du. ‘dwaj Pompiliusze’), poświadczoną w dokumencie epigraficznym (CIL I 30): M. C. POMPLIO NO. F. DEDRON HERCOLE ‘Marek i Gajusz Pompiliuszowie, synowie Nowiusza, dali (to) Herkulesowi’. Badacze zwykle kwestionują interpretację dualną inskrypcyjnej formy POMPLIO²².

¹⁹ Zob. J. POKORNY, *Indogermanisches...*, s. 1177, s.v. *ḡi-k̑mt-ī* ‘zwanzig’; A.L. SIHLER, *New Comparative Grammar...*, s. 420, 422.

²⁰ J. JASANOFF, *Gr. ἄμφω, Lat. ambō et le mot indo-européen pour ‘l’un et autre’*, „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris” 71(1976), s. 123-131; W. MAŃCZAK, *Proto-indo-européen *ambhō(u), *ambhi*, w: L. ISEBAERT (red.), *Studia etymologica Indoeuropaea memoriae A. J. van Windekens dicata*, Leuven 1991, s. 179-186.

²¹ Zob. WEISS, *Outline...*, s. 195: „There is hardly a trace of the dual in Latin (except for *duo* ‘two’, *ambō* ‘both’ and *vīgintī* ‘twenty’)”. Inne ślady dualu (w obrębie czwartej deklinacji łacińskiej) próbował opisać O.A. DANIELSSON, *Alte Dualformen im Latein*, w: C. PAULI (red.), *Altitalische Studien*, t. III, Hannover 1884, s. 187-199.

²² A. ZIMMERMANN, *Noch ein Fall eines Duals in lateinischen Inschriften?*, „Indogermanische Forschungen” 30(1912), s. 219-220. Rzekome ślady łacińskiego dualu odnajdowane w epigra-

3. PODSTAWOWE KOŃCÓWKI LICZBY PODWÓJNEJ W JĘZYKACH INDOEUROPEJSKICH

Uważa się, że w prajęzyku indoeuropejskim spółgłoska laryngalna $*h_1$ tworzyła podstawową końcówką dualną, która w grupie rzeczowników żywotnych mogła występować w postaci mocnej (pie. $*-eh_1$ lub alternatywnie pie. $*-h_1e$)²³, a w grupie rzeczowników nieżywotnych w formie słabej, poprzedzonej elementem wokalicznym $*-i-$ (pie. $*-ih_1$)²⁴. Zakłada się, że liczebnik ‘dwa’ przybierał pierwotnie dwie alternatywne formy: pie. $*duwo-eh_1$ ‘dwie (osoby)’ oraz pie. $*duwo-ih_1$ ‘dwie (rzeczy)’, z których następnie rozwinęły się formy męskie i nijakie: późnoie. $*duwō$ m. ‘dwaj’ (skąd np. gr. δύω m. i f., stind. $d(u)vā$ m., awest. $duvā$ m., łac. duo m., stcsł. $dъva$ m., toch. A wu) oraz $*duwoi$ n. ‘dwa’ (skąd np. stind. $duvé$ n., awest. $baē$ n., stcsł. $dъvě$ n., toch. A we , B wi). Rodzaj żeński, który prawdopodobnie wytworzył się już po zaniku kategorii żywotności, funkcjonującej jeszcze w językach anatolijskich, otrzymał końcówkę słabą $*-ih_1$, typową dla rzeczowników nieżywotnych. Liczebnik ‘dwa’ w formie żeńskiej przybrał zatem formę ie. $*duwāi$ ‘dwie’ (< pie. $*duweh_2-ih_1$), por. stind. $duvé$, $dvé$ f., awest. $baē$ f., łac. $duae$ f., stcsł. $dъvě$ f., lit. dvi f. ‘dwie’ (< $*dvie$ < bałt. $*dvai$), stang. $twá$ f. ‘dwie’ (< germ. $*twai$). Jedynie w języku greckim forma żeńska δύω została utworzona na wzór formacji męskich.

Nie należy się zatem dziwić, że od apelatywu pie. $*meh_2ter-$ f. ‘matka’ można było utworzyć formy dualne na trzy różne sposoby:

- [1] z końcówką dualną $*-ē$ (< pie. $*-eh_1$), np. stind. $mātārā$ du. ‘dwie matki’;
- [2] z końcówką dualną $*-ē$ (< pie. $*-h_1e$), np. gr. μήτρε du. ‘dwie matki’;
- [3] z końcówką dualną $*-ī$ (< pie. $*-ih_1$), np. stcs. $materi$ f. du. ‘dwie matki’, lit. $móteri$ f. du. ‘dwie matki’.

---

fice odrzuca R.G. Kent (*The Forms of Latin...*, s. 31), który wypowiada się następująco: „the form POMPLIO has been by some taken as a dual, made after the Greek dual in $-\omega$ (ἴππω ‘two horses’), but it is only a singular without the $-s$ ”. Zob. też C.D. BUCK, *Comparative Grammar...*, s. 171: „this is merely the nom. sg. (with final s omitted as often [...]), in formal agreement with the second praenomen, though belonging to both”.

²³ W literaturze przedmiotu dopuszcza się też wariant w formie zanikowej (pie. $*-ə_1$). Schwa opisuje zgłoskotwórczy wariant sonantu laryngalnego, tj. $*-h_1$.

²⁴ Zob. R.S.P. BEEKES, *Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction*, revised and corrected by M. de Vaan, Amsterdam–Philadelphia 2011², s. 216-217. F. Kortlandt (*A Note...*, s. 5-8) starał się wykazać, że mianownik liczby dualnej rzeczowników nieożywionych brzmiał początkowo $*-i$, ale jego hipoteza nie zyskała poklasku. Łatwiej bowiem założyć, że partykuła $*i$ była pierwotnie wykładnikiem kategorii nieożywionej, a sonant laryngalny $*h_1$ był ogólną cechą dualu (tj. zarówno w grupie rzeczowników osobowo-żywotnych, jak i przedmiotowych).

Ostatnia końcówka dualna **-ih₁* odnosiła się pierwotnie do rzeczowników nieżywothnych (później rzeczowników rodzaju nijakiego), ale feminina zaadaptowały ją niekiedy jako podstawową. Nie można wykluczyć, że apelatyw **meh₂ter-* już w prajęzyku indoeuropejskim przybrał zarówno sens osobowo-żywothny ('matka'), jak i przedmiotowy (np. 'pień drzewa', zob. 5.4).

W wypadku osnów konsonantycznych wybór był dość duży i nie potrafimy przewidzieć, jaką końcówkę dualną preferował niegdyś język łaciński i inne języki italskie. Autor niniejszej rozprawki stoi na stanowisku, że język łaciński utrzymał do pewnego czasu końcówkę dualną **-ē* (< pie. **-eh₁*), którą możemy wyróżnić także w językach indoirańskich²⁵. Zanik dualu spowodował, że funkcjonujące w języku pralatyńskim formacje z cechą *-ē* (niegdyś dualne) musiały zostać umieszczone w osobnym paradygmacie. Gdyby jednak przyjąć funkcjonowanie w językach italskich wariantu z końcówką dualną **-ē̃* (< pie. **-h₁e*), to i tak nie zmienia to sytuacji, gdyż samogłoska długa **-ē̃* musiała pojawić się w przypadkach zależnych. Przykładowo, dopełniacz liczby podwójnej w prajęzyku indoeuropejskim brzmiał **-ēs* (< pie. **-eh₁-s* gen. du.), jak tego dowodzi gen. du. w języku awestyjskim *-ā* (< irań. **-āh*)²⁶. Nie ulega zatem wątpliwości, że zarówno odmiana liczby podwójny **-ē* (gen. du. **-ēs*), jak i paradygmat dualny typu **-ē̃* (gen. du. **-ēs*) gwarantował stabilizację cechy *-ē̃* po zaniku liczby podwójnej w językach italskich. W wypadku dualnych form rodzaju nijakiego (i niekiedy żeńskiego) zakończonych na **-ī* (< pie. **-ih₁*) dopełniacz liczby podwójnej wyglądał zapewne podobnie, tj. **-iēs* (< pie. **-ieh₁-s* gen. du.).

²⁵ Warto tu odnotować, że języki celtyckie (najbliższe językom italskim) nie dają jasnej odpowiedzi co do końcówki dualu w formacjach nominalnych o osnowie konsonantycznej. Istotnie, staroiryjska forma nom.-acc. du. *sieir* 'dwie siostry' może być wywodzona z praformy **swesorē* (por. stind. *svasārā* du. 'dwie siostry'), **swesore* czy **swesorī*; zob. D.Q. ADAMS, *The Dual in Indo-European...*, s. 12.

²⁶ R.S.P. Beekes (*Comparative Indo-European Linguistics...*, s. 217) uwydatnił, że „[o]nly Avestan has a separate ending [of gen. du.], *-ā* < **-ās*”, por. awest. *mainivā* gen. du. 'dwóch duchów / of two spirits' < *mainyū* nom.-acc. du. 'dwa duchy'; awest. *narā* gen. du. 'dwóch mężów / of two men' (< irań. **narāh* gen. du. < ie. **nerēs* gen. du. < pie. **h₂ner-eh₁-s* gen. du. '[duorum] virorum'). Zob. też R.S.P. BEEKES, *A Grammar of Gatha-Avestan*, Leiden–New York–København–Köln 1988, s. 127.

4. PRZYCZYNA ZANIKU LICZBY PODWÓJNEJ W JĘZYKU ŁACIŃSKIM

Zanik liczby podwójnej jako samodzielnej kategorii nastąpił zapewne w obrębie pierwszej deklinacji łacińskiej (zakończonych na *-ā-*), a następnie w obrębie drugiej deklinacji łacińskiej (zakończonych na *-o-*). W zakresie formacji nominalnych już w okresie przedliterackim pojawiła się szczególna innowacja łacińska, która spowodowała istotne perturbacje i głębokie zmiany w zakresie fleksji. Innowacja ta polegała na porzuceniu dawnych końcówek pluralnych odmiany nominalnej **-ās* oraz **-ōs*, doskonale zachowanych w innych językach italskich, i na adaptacji końcówek pluralnych odmiany zaimkowej **-āi* (skąd łac. *-ae*) oraz **-oi* (skąd łac. *-ī*).

Tab. 2. Formy mianownika deklinacji na *-ā-* w rozwoju historycznym

Faza praindoeuropejska	Faza italska	Język łaciński
Deklinacja na <i>-eh₂-</i>	Deklinacja na <i>-ā-</i>	I deklinacja łacińska
Nom. sg. <i>*-eh₂</i>	ital. <i>*-ā</i>	łac. <i>-ā</i>
Nom. du. <i>*-eh₂-ih₁</i>	ital. <i>*-āī</i> (lub <i>*-āi</i>)	stłac. <i>-ai</i> , łac. <i>-ae</i> (zob. <i>duae</i> , <i>ambae</i>)
Nom. pl. <i>*-eh₂-es</i>	ital. <i>*-ās</i>	→ stłac. <i>-ai</i> , łac. <i>-ae</i> (innowacja łacińska, wprowadzona na wzór odmiany zaimkowej)

Źródło: opracowanie własne.

Nowe formy pluralne z końcówką nom. pl. **-āi* (np. łac. *arae*, *iuvencae* wobec osk. *aasas* pl. ‘stosy, ołtarze’, umbr. *ivengar* pl. ‘jałówki’), wprowadzone do języka łacińskiego, okazały się identyczne z formami dualnymi **-āi* (por. łac. *ambae* ‘obie’, *duae* ‘dwie’). Identyfikacja mianownika liczby podwójnej i mnogiej rodzaju żeńskiego (i prawdopodobnie niektórych przypadków zależnych) we wczesnej fazie rozwoju języka łacińskiego (stłac. *-ai*, łac. *-ae* reprezentowały nom. pl. f. = nom. du. f., por. *duae iuvencae*) dała wystarczający powód do eliminacji żeńskich form dualnych.

W wypadku tematów na *-o-* mianownik liczby podwójnej dawnych neutrów (nom. du. n. **-oi*) utożsamiono z mianownikiem liczby mnogiej rodzaju męskiego (nom. pl. m. **-oi*, skąd stłac. *-ōi* > *-ei* > łac. *-ī*). Formy dualne potraktowano zatem jak pluralne, dostrzegając tu jedynie dość często spotykane wariacje w zakresie rodzaju. Eliminacja dualu w zakresie II deklinacji przebiegała dwiema drogami: Latynowie zaczęli traktować formę dualną rodzaju nijakiego

jako pluralną, a następnie na jej bazie starali się utworzyć nową (wariantową) formę rodzaju męskiego, alternatywną w stosunku do rodzaju nijakiego.

Tab. 3. Formy mianownika deklinacji na *-o-* w rozwoju historycznym

Faza praindoeuropejska	Faza italska	Język łaciński
Deklinacja na <i>-o-</i>	Deklinacja na <i>-o-</i>	II deklinacja łacińska
Nom. sg. m. <i>*-os</i>	ital. <i>*-os</i>	stłac. <i>-os</i> > łac. <i>-us</i> (m. lub f.)
Nom. sg. n. <i>*-om</i>	ital. <i>*-om</i>	stłac. <i>-om</i> > łac. <i>-um</i> (n.)
Nom. du. m. <i>*-o-eh₁</i>	ital. <i>*-ō</i>	łac. <i>-ō</i> (<i>ambō, octō</i>), wtórnie <i>-ō</i> (<i>duo</i>)
Nom. du. n. <i>*-o-ih₁</i>	ital. <i>*-oi</i>	łac. <i>*-ī</i> (por. <i>frēnī</i> ‘wodze, lejce, cugle’ jako nieregularną formę nom. pl. od <i>frēnum</i> n.)
Nom. pl. m. <i>*-o-es</i>	ital. <i>*-ōs</i>	→ stłac. <i>-ōi</i> > <i>-ei</i> > łac. <i>-ī</i> (innowacja łacińska, wprowadzona na wzór odmiany zaimkowej)
Nom. pl. n. <i>*-o-eh₂</i>	ital. <i>*-ā</i>	łac. <i>-ā</i> (n. pl.)

Źródło: opracowanie własne.

Możemy przytoczyć dwa przykłady obrazujące tego typu metamorfozę:

4.1. wyraz łac. *frēnum* n. ‘wędzidło, uzda, lejce’ wykazuje aż dwie alternatywne formy pluralne: regularną i częstszą postać *frēna, -ōrum* ‘wodze, lejce, cugle, ryzy’ oraz nieregularną (relatywnie rzadszą) wariację *frēnī, -ōrum* ‘ts.’²⁷. Druga (nieregularna) postać liczby mnogiej reprezentuje dawny dualis²⁸. Istotnie, lejce składają się z dwóch sznurów lub rzemieni służących do kierowania koniem w zaprzęgu, zatem postać dualna (w przeciwieństwie do pluralnej) jest najzupełniej naturalna. Dawny dual *frēnī* uległ jednak gruntownej pluralizacji, co wyrażało się m.in. pozyskaniem odmiany pluralnej (gen. pl. *frēnōrum*, dat.-abl. pl. *frēnīs* itd.).

4.2. wyraz łac. *oculus* m. ‘oko’ tworzy regularny nom. pl. *oculī*. Jego odpowiedniki indoeuropejskie tworzą jednak formy nijakie zarówno w liczbie pojedynczej (np. pol. *oko* n.), jak i dualnej (por. pol. *oczy* pl. < psł. **oči* du. < późnoie. **ok^wī* du. < pie. **h₃ek^w-ih₁* du. ‘oczy’, por. gr. hom. ὄσσε du. ‘oczy’, lit. *akī*, stesł. *oči* du. ‘ts.’). Istnieje prawdopodobieństwo, że nom. pl. m. *oculī* jest formą zdrobniałą utworzoną od nom. du. n. **ok^wī* ‘oczy’, a Latynowie

²⁷ M. PLEZIA (red.), *Słownik łacińsko-polski*, t. II, Warszawa 1962, s. 589.

²⁸ Por. M. WEISS, *Outline...*, s. 195, przypis 9: „A possible trace of the neuter dual in Latin may be seen in *frēnum* n. ‘rein’, pl. *frēnī*”.

potraktowali dawny dualis jako męską postać pluralną i od niej utworzyli sekundarny, „męski” nom. sg. *oculus*²⁹.

Formacje nominalne o osnowie *-i-*, *-u-*, a także o osnowie konsonantycznej, utrzymały prawdopodobnie osobne formy dualne dłużej niż analogiczne formacje o osnowie na *-ā-* i *-o-*, choć zapewne eliminacja liczby podwójnej postępowała dość szybko. Pluralizacja dualu w wypadku pierwszej i drugiej deklinacji łacińskiej (zakończonych na *-ā-* i na *-o-*) odbyła się zasadniczo bezkolizyjnie. Podobny proces na pewno wystąpił w pozostałych osnowach i zazwyczaj pluralizacja polegała po prostu na dodaniu końcowego *-s*.

Tab. 4: Model pluralizacji form dualnych o osnowie konsonantycznej

Faza indoeuropejska	Faza italska	Język łaciński
* <i>pə₂ter-s</i> nom. sg. m. ‘ojciec’	* <i>pātēr</i> sg.	<i>pātēr</i> sg. ‘ojciec’
* <i>pə₂ter-h₁e</i> ‘dwaj ojcowie’ * <i>pə₂ter-eh₁</i> nom. du. m. zob. gr. hom. πατέρε du., awest. <i>pitərə</i> du., stind. <i>pitārā</i> du., toch. B <i>pacere</i> du.	* <i>pātēre</i> du. lub * <i>pātērē</i> du.	† <i>pātērē</i> du. → <i>pātērēs</i> pl.
* <i>pə₂ter-es</i> nom. pl. m. ‘ojcowie’	* <i>pātērēs</i> pl.	→ <i>pātērēs</i> pl. ‘ojcowie’

Źródło: opracowanie własne.

Należy jednak odnotować, że zanik liczby podwójnej w językach indoeuropejskich odbywał się nie tylko przez pluralizację dawnych dualnych form nominalnych, ale też poprzez ich kolektywizację lub syngularyzację, która pojawiła się wtedy, gdy dawna odmiana dualna została dostosowana do odmiany liczby pojedynczej. Ten sposób eliminacji form liczby podwójnej, który także pojawił się w języku łacińskim, omówię poniżej na przykładzie formacji łacińskich na *-iēs*. Warto odnotować, że formacje zakończone na *-ēs* dość łatwo tłumaczą się na bazie końcówki dualnej **-ē* (< pie. **-eh₁*), np. *conflūgēs* f. coll. ‘zbieg rzek’ (< **conflūgē* du. ‘miejsce zlania się dwóch rzek’), więc nie trzeba ich osobno omawiać.

5. PIĄTA DEKLINACJA A FORMY DUALNE TYPU *VĪGINTĪ*

Łaciński liczebnik główny *vīgintī* ‘dwadzieścia’ jest powszechnie uznawany za pozostałość dawnej liczby podwójnej. Reprezentuje on archetyp ie. **wīkmtī*

²⁹ Jest to hipoteza A. Nussbauma, odnotowana w pracy: M. WEISS, *Outline...*, s. 195, przyp. 9.

nom.-acc. du. ‘dwadzieścia’ (< pie. *ḍwih₁-ḍkmt-ih₁, dosł. ‘dwie dziesiątki’), por. gr. dor. *ῥίκατι*, att. *εἴκοσι* ‘20’, stind. *vimśatīḥ* ‘20’, awest. *vīśaiti* ‘20’, afg. *səl* ‘id.’, orm. *k’san* ‘20’, stirl. *fiche* ‘20’, toch. A *wiki*, B *ikam* ‘20’³⁰. Ponieważ wszystkie liczebniki łacińskie, począwszy od czterech (łac. *quattuor*) aż do tysiąca (łac. *mille*), były nieodmienne, postać *vīgintī* zachowała dualną formę mianownika.

Dawne formy dualne mogły konkurować z formami pluralnymi, a niekiedy je zastępować lub z nimi współistnieć, jak to ma miejsce w wypadku odnotowanej wariacji *frēnī*, *-ōrum* obok *frēna*, *-ōrum* ‘wodze, lejce, cugle, ryzy’ (< łac. *frēnum* n. ‘wędzidło, uzda, lejc’), zob. wyżej 4.1.

Formy dualne na **-ī* (< ie. **-ih₁*), funkcjonujące niegdyś w języku łacińskim, a pozbawione liczby pojedynczej, ulegały niekiedy kolektywizacji i/lub syngularyzacji. Na skutek takiej adaptacji dawne formy dualne musiały zostać przebudowane morfologicznie i zreinterpretowane pod względem semantycznym. Kolektywizacja i syngularyzacja archaicznych form liczby podwójnych doprowadziły do takiej sytuacji, że zaistniała konieczność stworzenia nowej deklinacji. W języku łacińskim pojawiły się bowiem innowacyjne łacińskie formacje na *-iēs* (< **-i-eh₁-s*), które reprezentują dawne formacje dualne, przekształcone na podstawie tematu przypadków zależnych³¹. Właśnie te formacje dały impuls do kreacji piątej deklinacji łacińskiej. Większość rzeczowników piątej deklinacji należy do *singularia tantum*³², co jest znamienym efektem kolektywizacji i syngularyzacji dawnych formacji dualnych.

W kilku szczególnych wypadkach dualny charakter niektórych apelatywów łacińskich zakończonych na *-iēs* może być z powodzeniem udokumentowany

³⁰ Porównawczy materiał leksykalny został w nieco obszerniejszej formie zestawiony w pracach: J. POKORNY, *Indogermanisches...*, s. 1177; J. RAU, *Indo-European Nominal Morphology. The Decads and the Caland System*, Innsbruck 2009, s. 18; R. BEEKES, *Etymological Dictionary of Greek*, t. I, Leiden–Boston 2010, s. 381; zob. także lit. *dvi dēšimti* ‘dwie dziesiątki’, *dvidešimt* ‘dwadzieścia’.

³¹ Zob. przypis 26.

³² Por. J. OTRĘBSKI, J. SAFAREWICZ, *Gramatyka historyczna języka łacińskiego*, Warszawa 1937 s. 421: „W liczbie mnogiej rzeczowników deklinacji V używano bardzo rzadko; częściej spotyka się w liczbie mnogiej tylko wyrazy *diēs* i *rēs*”. Należy w tym miejscu zauważyć, że oba wzmiankowane wyrazy piątej deklinacji, mogące tworzyć liczbę mnogą, wykazują odrębne (tj. niedualne) pochodzenie. Większość bowiem badaczy zakłada, że te dwa rzeczowniki rdzenne zostały wtórnie dołączone do piątej deklinacji. Wyraz łac. *rēs*. acc. sg. *rēm* reprezentuje prawidłowo przekształcone postacie ie. **reis*, acc. sg. **reym*, natomiast łac. *diēs* opiera się – zdaniem większości badaczy – na uproszczonym acc. sg. *diēm* (utworzonym nieregularnie od apelatywu ie. **dyēus*, acc. sg. **dyēm* < **dyēum*). Zob. R.S.P. BEEKES, *The Origins of the Indo-European Nominal Inflection*. Innsbruck 1985, s. 38.

przez ich drobiazgową analizę semantyczną. Poniżej omówimy kilka najbardziej spektakularnych przykładów.

5.1. Łaciński wyraz *aciēs*, *-iēi* f. ‘ostrzy brzeg, ostrzy koniec, ostrze, miecz’³³ jest powszechnie zestawiany z apelatywami łac. *acia*, *-ae* f. ‘nić do szycia’ (dawniej **acūia*), *acūmen*, *-inis* n. ‘ostrze, ostrzy koniec, żądło’ oraz *acus*, *-us* f. ‘igła, iglica; szpilka do włosów’, a także z czasownikiem *acuō*, *-ere* ‘ostrzyć; ćwiczyć, doskonalić, ulepszać; podniecać, pobudzać, rozpalać’ (< pie. **h₂ek-* ‘być ostrym’). Derywacja dewerbalna jest w pełni zrozumiała w większości wypadków, choć termin *acus* f. (osnowa na *-u-*) ‘igła, iglica; szpilka do włosów’ może być traktowany jako podstawowy. Łac. *aciēs* f. ‘ostrze (miecza)’ wydaje się reprezentować dawną postać podwójną **acī* (gen. du. **aciēs*, także **aciē-* w przypadkach zależnych) ‘dwa ostrza (miecza, noża, topora); dwuostrzowe narzędzie do cięcia’ (< ie. **h₂ek-ih₁* du., gen. du. **h₂ek-ieh₁s*, w przypadkach zależnych **h₂ek-ieh₁₋*). Dualny charakter formacji może być łatwo potwierdzony poprzez semantykę. Termin łac. *aciēs* f. odnosi się do dwóch ostrych (obustronnych) krawędzi miecza, noża lub topora bojowego, gdyż w starożytności miecze, noże czy topory bojowe były – jak wiadomo – obosieczne, natomiast *acus* f. ‘igła, iglica, szpilka’ ma charakter jawnie singulatywny, gdyż igła czy szpilka ma tylko jedno cieniutkie ostrze. Rozpatrywana para *acus* vs. *acies* demonstruje oczywistą opozycję pomiędzy dawną formą singularną i dualną (pie. **h₂ek-us* nom. sg. vs. pie. **h₂ek-ih₁* nom. du.).

5.2. Apelatyw łac. *caesariēs*, *-iēi* f. ‘włosy na głowie, czupryna, kędziory’³⁴ należy do grupy *singularia tantum*, gdyż pokazuje znaczenie ewidentnie pluralne, a formę jawnie singulatywną. Tego typu formacja łatwo może być objaśniona kolektywizacją dawnej formy dualnej **kaisarī*, gen. du. **-iēs* (dosłownie ‘dwa loczki, dwa kędziory’), utworzonej od zaginionego apelatywu stłac. **caesar* m. (‘loczek, kędziory’ = stind. *késara-* m. ‘włosy, grzywa’, *késaravant-* adj. ‘mający grzywę’, toch. AB *kesār* m. ‘włókno, nitka; lwia grzywa’³⁵). Podstawowy wyraz starołaciński zachował się jedynie w przydomku *Caesar*³⁶,

³³ M. PLEZIA (red.), *Słownik łacińsko-polski*, t. I, Warszawa 1959, s. 39.

³⁴ Tamże, s. 399.

³⁵ W literaturze przedmiotu zakłada się, że wyraz tocharski AB *kesār* m. ‘włókno, nitka; lwia grzywa’, który jest podstawą formacji dualnej (toch. B) *kesārne* m. du. ‘dwa włókna’, został zapożyczony ze źródła indyjskiego; zob. L. ISEBAERT, *De Indo-Iraanse bestanddelen in de Tocharische woordenschat. Vraagstukken van fonische productinerferentie, met bijzondere aandacht voor de Indo-Iraanse diafonen a, ā*, Leuven 1980, s. 164; J. HILMARSSON, *The Dual Forms...*, s. 72.

³⁶ M. DE VAAN, *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Leiden–Boston 2008, s. 81. Autor stwierdza jednoznacznie, że rzeczownik łac. *caesaries* jest „[p]robably formed on the basis of an *r*-stem **caesar*, which might be identical to the name *Caesar*”.

a następnie został utrwalony w rzeczowniku łac. *caesar* ‘rzymski władca, imperator’ powstałym w wyniku apelatywizacji nazwy własnej³⁷. Hipoteza o dualnej genezie łac. *caesariēs* f. ‘włosy na głowie, czupryna, kędziory’ może być gruntownie podparta przez zachodniotocharską (toch. B) formę *kesārne* m. du. ‘dwa włókna / two filaments’ (< **kaisarī-* du.)³⁸.

5.3. Łac. *faciēs*, *-iēi* f. ‘postać, postawa; twarz, oblicze; głowa, pysk; kształt, wygląd, obraz; osoba’³⁹ jest niewątpliwym derywatem od czasownika łac. *faciō* ‘robić, wykonywać, sporządzać, przysposobić, czynić itp.’⁴⁰. Łaciński rzeczownik wydaje się reprezentować prawdopodobną formę podwójną **facī* nom. du. ‘(dwa) lica, policzki’ (gen. du. **faciēs*), skąd na skutek kolektywizacji i syngularyzacji utworzono regularną postać *faciēs* f. ‘twarz, oblicze’, bazującą – jak w pozostałych wypadkach – na przypadkach zależnych (nom. du. **-ih₁*, obl. **-ieh₁₋*).

5.4. Wyrazy łac. *māteria*, *-ae* f. ‘drewno, pień drzewa, budulec; materiał, tworzywo; substancja, element, składnik’ oraz *māteriēs*, *-iēi* f. ‘ts.’⁴¹ są w oczywisty sposób motywowane apelatywem łac. *māter* f. ‘matka’, także ‘pień drzewa’ (< pie. **meh₂ter-* f. ‘ts.’, por. stind. *mātar-* f. ‘matka’, gr. μήτηρ f. ‘ts.’, orm. *mayr* ‘ts.’, alb. *motër* f. ‘siostra’, toch. A *mācar*, B *mācer* ‘matka’⁴²). O ile pierwszy wyraz reprezentuje dawną formę kolektywną na **-iyā* typu gr. att. φράτριά f. ‘bractwo, stowarzyszenie, związek rodowy’, toch. A *pratri* coll. ‘bracia’, scs. *бpampия* f. coll., pol. (wyjątkowe w XVI w.) *bratrza* f. coll. (< psł. **bratrǔja*, także **bratǔja* f. coll. ‘brać, bractwo; bracia’⁴³), o tyle druga wydaje się wywodzić z dawnego dualu **māterī* f. du. ‘dwie matki’ (< pie. dial. **meh₂ter-ih₁₋*, gen. du. **meh₂ter-ieh_{1s}*), por. lit. *móteri* f. du. ‘dwie matki’ vs. lit. *mótė* f. ‘matka’; stcs. *materi* f. du. ‘dwie matki’ vs. stcs. *mati* f. sg. ‘matka’. Wyraz *materia*, reprezentujący formalnie dawny rzeczownik zbiorowy, zakłada wieloskładnikowy charakter danej substancji. Jeżeli jednak jakaś substancja składała się wyłącznie z dwóch składników (np. z miedzi i cyny; z drewna

³⁷ Dzieje apelatywu *caesar* omawia ostatnio D.R. Piwowarczyk (*The Story of Caesar revisited*, „Studia Etymologica Cracoviensia” 18(2013), s. 105-110).

³⁸ J. HILMARSSON, *The Dual Forms...*, s. 72; D.Q. ADAMS, *A Dictionary of Tocharian B*, Amsterdam–Atlanta 1999, s. 199. Sufiks dualny **-ne* jest zazwyczaj uważany za tocharską innowację. Odmienne stanowisko zajmuje w tej sprawie K.T. Witzak (*On the Indo-European Origin of the Dual n-Marker in Tocharian*, „Lingua Posnaniensis” 53(2011), z. 2, s. 73-77).

³⁹ M. PLEZIA (red.), *Słownik...*, t. II, s. 487.

⁴⁰ M. DE VAAN, *Etymological Dictionary...*, s. 198, s.v. **faciō**.

⁴¹ M. PLEZIA (red.), *Słownik łacińsko-polski*, t. III, Warszawa 1965, s. 451-452.

⁴² M. DE VAAN, *Etymological Dictionary...*, s. 367, s.v. **māter**.

⁴³ F. SŁAWSKI (red.), *Słownik prasłowiański*, t. I, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974, s. 363-364.

i metalu; z mąki i mleka), to należało użyć wtedy formy podwójnej **māterī* du. ‘dwa elementy; dwa składniki’ (w przypadkach zależnych *māteriē-*, co sprowadza się do uprzedniego **meh₂ter-ih₁-*, gen. du. **meh₂ter-ieh₁-s*). Innymi słowy, forma kolektywna *māteriēs* f., utworzona wtórnie na bazie przypadków zależnych, miała pierwotnie charakter specyficznie dualny. Forma zakończona na *-iēs* odnosiła się zatem do jakiejś dwuskładnikowej substancji. Nie ulega żadnej wątpliwości, że omawiane wyrazy łacińskie pierwotnie nie były wcale synonimami, lecz paralelnymi formacjami o podobnym znaczeniu: łac. *māteria* f. ‘substancja (o wielu składnikach)’ (< ie. **māteriyā* f. coll.) vs. łac. *māteriēs* f. ‘substancja [dwuskładnikowa]’ (< ie. **māterī* f. du., por. lit. *móteri* f. du. ‘dwie matki’, stcs. *materi* f. du. ‘ts.’). Sekundarna identyfikacja semantyczna *māteria* = *māteriēs* f. dała doskonały asumpt do kreacji kolejnych (nieuzasadnionych semantycznie) wariacji typu *-ia* ~ *-iēs* w języku łacińskim.

Przeprowadzona analiza semantyczna i etymologiczna potwierdziła – jak sądzę – pierwotny dualny charakter kilku wybranych apelatywów łacińskich zakończonych na *-iēs*, gen. sg. *-iēi*. Nie ulega zatem wątpliwości, że postać przypadków zależnych stanowiła wystarczającą bazę do wytworzenia się form typowych dla piątej deklinacji, a metamorfoza dawnej odmiany dualnej **-ī* (gen. du. **-iēs* itd.) w kierunku paradygmatu singulatywnego **-iēs*, **-iēi* znacząco powiększyła liczbę łacińskich formacji na *-ē-* i tym samym dała silny impuls dla pojawienia się piątej deklinacji łacińskiej już w dobie przedliterackiej.

6. GENEZA PIĄTEJ DEKLINACJI ŁACIŃSKIEJ

Piąta deklinacja łacińska jest powszechnie uważana za innowację łacińską (lub może nawet italską) o niezbyt jasnej genezie⁴⁴. Zagadnienie genezy tej deklinacji omówił niedawno Dariusz R. Piwowarczyk, który zestawił najważniejsze poglądy wypowiedziane do tej pory⁴⁵. Warto w tym miejscu przywołać podstawowe opinie dotyczące genezy piątej deklinacji.

Za archaizm indoeuropejski uznał piątą deklinację łacińską duński lingwista Holger Pedersen, który zestawił ją z bałtyckimi tematami nominalnymi

⁴⁴ Zob. M. LEUMANN, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, München 1977, s. 285; R.S.P. BEEKES, *The Origins...*, s. 37-38; L. PULTROVÁ, *The Latin Deverbative Nouns...*, s. 99.

⁴⁵ D.R. PIWOWARCZYK, *The Origin of the Latin -iēs/-ia inflection*, „Historische Sprachforschung” (artykuł przekazany do druku w 2014 r.). Zob. też D.R. PIWOWARCZYK, *Łacińskie formacje na -iēs/-ia z punktu widzenia współczesnej indoeuropeistyki*, handout, Poznań 2013, s. 1-4. Odczyt wygłoszony na konferencji naukowej: *Aliter de veteribus* (Linguarum Antiquarum Colloquia I), Poznań 6 IV 2013 r.

na $-\bar{e}$ i na tej podstawie założył istnienie indoeuropejskich tematów na $*-\bar{e}$ oraz $*-y\bar{e}$ ⁴⁶. Propozycję Pedersena podważył Christian Stang, który dość przekonująco wykazał, że bałtyckie tematy na $-\bar{e}$ reprezentują w ogromnej większości formant ie. $*-iy\bar{a}$ ⁴⁷.

Z kolei Steinbauer próbował wyjaśnić piątą deklinację łacińską jako swoistą wariację tematów na $*-y\bar{a}$ (< pie. $*-yeh_2$)⁴⁸. Przytoczył on liczny zestaw łacińskich formacji na $-iēs/-ia$ typu *luxuriēs/luxuria* oraz przywołał zestawienia typu łac. *aciēs* f. oraz germ. **agjō* (zob. stsaks. *eggja*, stwniem. *ekka*, niem. *Ecke* f. ‘kąć, róg, narożnik’). Zdaniem Steinbauera w języku łacińskim ukształtował się archaiczny typ odmiany, zgodnie z którym forma (wzdłużonego) mianownika brzmiała $*-yēs$ (< pie. $*-yēh_2-s$)⁴⁹, podczas gdy forma biernika opierała się na końcówce $*-yām$ (< pie. $*-yeh_2-m$). Zjawisko to wywołało jakoby liczne warianty typu *māteriēs* vs. *māteria*.

Peter Schrijver założył (bez dostatecznego uzasadnienia), że w prajęzyku indoeuropejskim istniały dewerbalne abstrakta na $*-iēs$ (< pie. $*-yeh_1-$ < $*-ih_1$) typu wed. *sāmī* f. ‘praca’, *śacī-* f. ‘moc’, a także denominalne abstrakta bazujące na zbliżonym paradygmacie $*-ī$ (< pie. $*-ih_2$) typu stind. *vrkī-* f. ‘wilczyca’⁵⁰. Holenderski badacz przyjął wielce problematyczny rozwój fonologiczny, który nie wyjaśnia dostatecznie ani genezy piątej deklinacji łacińskiej, ani też licznych wariacji typu *māteria* ~ *māteriēs*.

Gert Klingenschmitt uprościł hipotezę Schrijvera, ponieważ przyjął tylko jeden przyrostek żeński $*-ih_2$, tworzący dewerbalne i denominalne abstracta, a niecodzienny rozwój fonologiczny (oparty jakoby na formie acc. sg. $*-ih_2m$ > $*-iim$ > $*-iem$) starał się wyjaśnić analogią do odmiany *volpēs* : *volpem*⁵¹. Zbliżony model przyjął Dariusz R. Piwowarczyk, który za model „analogiczny” uznał odmianę rzeczownika *diēs* : *diem* (< pie. $*dyēus$, acc. sg. $*dyēm$)⁵².

⁴⁶ H. PEDERSEN, *La cinquième déclinaison latine*, Copenhagen 1926, s. 14-18.

⁴⁷ C. STANG, *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo 1966, s. 201.

⁴⁸ Próbę Steinbauera prezentuje M. Mayrhofer (*Indogermanische Grammatik*, t. I.2, Heidelberg 1986, s. 133-134).

⁴⁹ Należy w tym miejscu sumiennie odnotować, że tzw. prawo Eichnera nie jest powszechnie akceptowane wśród indoeuropeistów. Autor niniejszej rozprawki także nie jest przekonany co do jego występowania w prajęzyku indoeuropejskim.

⁵⁰ P. SCHRIJVER, *The Reflexes of the Proto-Indo-European Laryngeals in Latin*, Amsterdam-Atlanta 1991, s. 379-387, zwł. 383.

⁵¹ G. KLINGENSCHMITT, *Die lateinische Nominalflexion*, w: O. PANAGL, T. KRISCH (red.), *Latein und Indogermanisch*, Innsbruck 1992, s. 127-135.

⁵² PIWOWARCZYK, *Łacińskie formacje...*, s. 3. Autor niniejszej pracy odmiennie zapatruje się na genezę apelatywu łac. *diēs*, $-\bar{e}i$ f. (m.) ‘dzień’, który – jego zdaniem – kontynuuje formę dualną pie. $*diw-ih_1$ nom. du. ‘dwa dni’, utworzoną od pie. $*diwom$ n. ‘dzień’ (zob. stind.

Piwowarczyk jednak dostrzegął istotne niedostatki w rozważaniach poprzedników i sam wskazywał co najmniej cztery bardzo poważne problemy w zakładanej przez siebie ścieżce rozwojowej.

Holenderski lingwista Robert S. P. Beekes słusznie uwydatnia, że „the $\bar{e}$ -stems of the Latin fifth declension had $-h_1$ in the nominative”⁵³, a w innej publikacji wskazuje, że końcówka $-h_1$ jest głównym (a nawet wyłącznym) wykładnikiem liczby podwójnej⁵⁴. Dotychczas nie skojarzono obu tych faktów ani też nie zauważono, że zanik liczby podwójnej w języku łacińskim może wiązać się z kreacją piątej deklinacji łacińskiej.

Przeгляд dotychczasowych poglądów badawczych pokazał niezbicie, że nikt dotychczas nie próbował objaśnić pojawienia się piątej deklinacji łacińskiej (na $-\bar{e}$ -) jako efektu zanikania dawnej odmiany dualnej, której główną cechą był formant $*-h_1$ (w postaci mocnej $*-eh_1$) oraz jego niezwykle popularny wariant $*-ih_1$, odnoszący się do rodzaju nijakiego (dawniej do grupy rzeczowników nieżywotnych). Wywód łacińskich wyrazów na $-\bar{e}s$ ($< *-eh_1-s \leftarrow$ formant dualny $*-eh_1 \sim *-h_1$) oraz na $-i\bar{e}s$ ($< *-ieh_1-s \leftarrow$ formant dualny $*-ih_1$, w przypadkach zależnych $*-ieh_1-$) jest fonologicznie bez zarzutu. Co więcej, dualny charakter niektórych łacińskich formacji na $-i\bar{e}s$ można wykazać, opierając się na ich prawdopodobnym rozwoju semantycznym (zob. 5.1.-5.4.).

7. KONKLUZJE

1. W najdawniejszych językach indoeuropejskich były trzy liczby: pojedyncza, podwójna i mnoga. Liczba podwójna zanikała w większości języków pochodnych, a tylko w niektórych z nich pozostawiła pewne ślady. Liczba podwójna (dualis) pozostała kategorią produktywną w języku słoweńskim, łużyckim i w dialektach litewskich.

2. Język łaciński doby klasycznej zawiera jedynie skromne ślady dawnego dualisu, ograniczające się do kilku liczebników (łac. *duo* ‘dwa’, *octō* ‘osiem’, *vīginti* ‘dwadzieścia’). Tylko nieliczne formy zachowały ślady dawnej odmiany

---

divām n., orm. *tiv* ‘dzień’, łac. *biduum* n. ‘okres dwóch dni; dwa dni’, *triduum* ‘okres trzydniowy’, a pojmowaną w sensie eliptycznym (‘dzień i noc’), tj. w znaczeniu całej doby. Na skutek syngularyzacji dawnego dualu pojawiła się forma italska **diviēs* f. (wtórnice m.) sg. ‘dzień, doba’, a następnie na skutek pospolitego skrócenia łac. *diēs* f. m. ‘dzień’, demin. *diēcula* f., osk. *diikúlús* ‘dni’, *zicolo* m. ‘dzień’.

⁵³ R.S.P. BEEKES, *The Origins...*, s. 37.

⁵⁴ TENŽE, *Comparative Indo-European Linguistics...*, s. 216-217.

dualnej, por. łac. *ambō, ambae, ambo* ‘obaj, obie, oba’, *duo, duae, duo* ‘dwaj, dwie, dwa’.

3. Zanik liczby podwójnej w języku łacińskim, podobnie jak w innych językach indoeuropejskich, spowodował pluralizację, kolektywizację lub syngularyzację form dualnych, czyli ich utożsamienie bądź z formami liczby mnogiej bądź liczby pojedynczej.

4. Dawne łacińskie formy dualne zakończone na **-ī* (< ie. **-ih₁*) typu *viginti* ‘20’ zostały przekształcone na skutek regularnych procesów morfologicznych w łacińskie formacje syngulatywne na *-iēs*. Zmiana, obserwowana w języku łacińskim, powieliła i zaadaptowała w formie standardu formant pie. **-ieh₁-*, który musiał funkcjonować w przypadkach zależnych jako stopień pełny dualnego sufiksu **-ih₁*. Tego typu formacje trafiły następnie do nowej, piątej deklinacji łacińskiej.

5. Piąta deklinacja łacińska, będąca zapewne innowacją przedhistoryczną, wydaje się w znacznej mierze pozostałością dawnej odmiany dualnej.

BIBLIOGRAFIA

- ADAMS D.Q.: The Dual in Indo-European and Tocharian, „Tocharian and Indo-European Studies” 5(1991), s. 11-44.
- ADAMS D.Q.: A Dictionary of Tocharian B, Amsterdam–Atlanta 1999.
- APPEL W.: O nietypowym znaczeniu dualisu, „Meander” 38(1983), s. 319-327.
- BEEKES R.S.P.: The Origins of the Indo-European Nominal Inflection, Innsbruck 1985.
- BEEKES R.S.P.: A Grammar of Gatha-Avestan, Leiden–New York–København–Köln 1988.
- BEEKES R.: Etymological Dictionary of Greek, t. I–II, Leiden–Boston 2010.
- BEEKES R.S.P.: Comparative Indo-European Linguistics. An Introduction, revised and corrected by M. de Vaan, Amsterdam–Philadelphia Company 2011².
- BELIĆ A.: O dvojini u slovenskim jezicima, Beograd 1932.
- BLAŽEK V.: Indo-European “eight”, „Historische Sprachforschung” 111(1998), s. 209-224.
- BLAŽEK V.: Numerals. Comparative-Etymological Analysis of Numeral Systems and Their Implications, Brno 1999.
- BUCK C.D.: A Grammar of Oscan and Umbrian, Boston 1904.
- BUCK C.D.: Comparative Grammar of Greek and Latin, Chicago (Illinois) 1959⁷.
- CAMPANILE E.: Zum idg. Dual, „Tocharian and Indo-European Studies” 3(1989), s. 121-124.
- CLACKSON J.: Indo-European Linguistics. An Introduction, Cambridge 2007.
- COWGILL W.: PIE. **duyō* ‘2’ in Germanic and Celtic, and the nom.-acc. dual of non-neuter o-stems, „Münchener Studien zur Sprachwissenschaft” 46(1985), s. 13-28.
- CUNY A.: Le nombre duel en grec, Paris 1906.
- DANIELSSON O.A.: Alte Dualformen im Latein, w: C. PAULI (red.), *Altitalische Studien*, t. III, Hannover 1884, s. 187-199.
- DOSTAL A.: Vývoj duálu v slovanských jazycích, zvláště v polštině, Praha 1954.

- FERO B.: Studi sul duale in miceneo, nella poesia omerica e nel teatro attico del V secolo. Variazioni morfologiche, dialettali, stilistiche, Bologna 2013 (on-line: <http://amsdottorato.unibo.it/5940/1/fero-barbara-tesi.pdf>).
- FRITZ M.: Der Dual im Indogermanischen. Genealogischer und typologischer Vergleich einer grammatischen Kategorie im Wandel, Heidelberg 2011.
- HACKSTEIN O.: On the Prehistory of Dual Inflection in the Tocharian Verb, „Sprache“ 35(1993), s. 47-70.
- HAMP P.E.: On the Dual Inflexions in Slovene, „Slavistična Revija“ 23(1975), s. 67-70.
- HIERCHE H.: L'emploi du duel dans les formules homériques, Lyon 1987.
- HILMARSSON J.: The Dual Forms of Nouns and Pronouns in Tocharian, Reykjavík 1989, Tocharian and Indo-European Studies. Supplementary Series, vol. I.
- ISEBAERT L.: De Indo-Iraanse bestanddelen in de Tocharische woordenschat. Vraagstukken van fonische productinerferentie, met bijzondere aandacht voor de Indo-Iraanse diafonen *a, ā*, Leuven 1980.
- JASANOFF J.: Gr. ἄμφω, Lat. *ambō* et le mot indo-européen pour 'l'un et autre', „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris“ 71(1976), s. 123-131.
- KENT R. G.: The Forms of Latin. A Descriptive and Historical Morphology, Baltimore (Maryland) 1946.
- KLINGENSCHMITT G.: Die lateinische Nominalflexion, w: O. PANAGL, T. KRISCH (red.), *Latein und Indogermanisch*, Innsbruck 1992, s. 89-135.
- KORTLANDT F.: A Note on the Tocharian Dual, „Tocharian and Indo-European Studies“ 5(1991), s. 5-10.
- KRAUSE W.: Zum Gebrauch des Parals und des Duals im Tocharisch, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung“ 72(1955), s. 233-234.
- LEUMANN M.: Lateinische Laut- und Formenlehre, München 1977.
- LEWY E.: Zum Dual und zum Tocharischen, „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung“ 45(1913), s. 365-368.
- LÜHR R.: Der Dual im Altlitauischen, „Baltistica“ V priedas, Vilnius 1998, s. 153-164.
- MALZAHN M.: Der nominale Dual im Ṛgveda, Wien 1999. (on-line: http://othes.univie.ac.at/3433/1/Malzahn_Dual_im_Rigveda.pdf)
- MALZAHN M.: Toch. B *ñaktene* „Gotterpaar“ und Verwandtes, „Tocharian and Indo-European Studies“ 9(2000), s. 45-52.
- MAŃCZAK W.: Proto-indo-européen **ambhō(u)*, **ambhi*, w: L. ISEBAERT (red.), *Studia etymologica Indoeuropaea memoriae A. J. van Windekens dicata*, Leuven 1991, s. 179-186.
- MAYRHOFER M.: Indogermanische Grammatik, t. I.2, Heidelberg 1986.
- MEIER-BRÜGGER M.: Indo-European Linguistics, Berlin–New York 2003.
- NAYLOR K. E.: On Some Developments of the Dual in Slavic, „International Journal of Slavic Linguistics and Poetics“ 15(1972), s. 1-8.
- OTRĘBSKI J., SAFAREWICZ J.: Gramatyka historyczna języka łacińskiego, Warszawa 1937.
- PAUW J. W.: The Dual Number in Indo-European: A Two Stage Development, Los Angeles 1980.
- PEDERSEN H.: La cinquième déclinaison latine, Copenhagen 1926.
- PISANI V.: Grammatica Latina storica e comparativa, Torino 1974.
- PIWOWARCZYK D.R.: The Story of *Caesar* revisited, „Studia Etymologica Cracoviensia“ 18(2013), s. 105-110.

- PIWOWARCZYK D.R.: Łacińskie formacje na -iēs/-ia z punktu widzenia współczesnej indoeuropeistyki, (handout), Poznań 2013 s. 1-4. Odczyt wygłoszony na konferencji naukowej: *Aliter de veteribus* (Linguarum Antiquarum Colloquia I), Poznań 6 IV 2013 r.
- PIWOWARCZYK D.R.: The Origin of the Latin -iēs/-ia inflection. mss. 2014 s. 1-49. Tekst wysłany do druku w czasopiśmie „Historische Sprachforschung”.
- PLEZIA M. (red.): Słownik łacińsko-polski, t. I-V, Warszawa: PWN 1959-1979.
- POKORNY J.: *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern–München 1959.
- PULTROVÁ L.: *The Latin Deverbative Nouns and Adjectives*, Prague 2011.
- RAU J.: *Indo-European Nominal Morphology. The Decads and the Caland System*, Innsbruck 2009.
- SCHRIJVER P.: *The Reflexes of the Proto-Indo-European Laryngeals in Latin*, Amsterdam–Atlanta 1991.
- SEPPÄNEN A.: On the Use of the Dual in Gothic, „*Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*” 114(1985), s. 1-41.
- SIHLER A. L.: *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, New York–Oxford 1995.
- SŁAWSKI F. (red.): *Słownik prasłowiański*, t. I, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1974.
- SOMMER F.: Der keltische Dual, w: O. BERGEN, C. MARSTRANDER (red.), *Miscellany presented to Kuno Meyer*, Halle a. S., 1912, s. 129-141.
- STANG C.: *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo 1966.
- TAGLIAVINI C.: *Fonetica e morfologia storica del latino*, Bologna 1962.
- TESNIÈRE L.: *Les formes du duel en slovène*, Paris 1925.
- TJASA J.: *The Dual in Slovene Dialects*, Bochum 2008.
- DE VAAN M.: *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*, Leiden–Boston 2008.
- VENDRYES J.: Sur le nombre duel, w: J. VENDRYES, *Choix d'études linguistiques et celtiques*, Paris 1952, s. 91-101.
- WACKERNAGEL J.: *Altindische Grammatik*, t. II.1, Göttingen 1957².
- WAGNER H.: Zum Dual im Germanischen, „*Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*” 74(1956), s. 177-184.
- WALDE A, HOFFMANN J.: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, t. I–II, Heidelberg 1938–1954.
- WEISS M.: *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*, Ann Arbor–New York 2009.
- WINTER W.: Nominal and Pronominal Dual in Tocharian, „*Language*” 38(1962), s. 111-134.
- WITCZAK K.T.: Traces of Dual Forms in Old Prussian and Jatvingian, w: W. SMOCZYŃSKI, A. HOLVOET (red.), *Colloquium Pruthenicum Primum. Papers from the First International Conference on Old Prussian held in Warsaw, September 30th-October 1st, 1991*, Warszawa 1992, s. 93-98.
- WITCZAK K.T.: Dioscuri in the Mycenaean Times. „Do-so-mo” 9(2011), s. 57-68.
- WITCZAK K.T.: On the Indo-European Origin of the Dual *n*-Marker in Tocharian, „*Lingua Posnaniensis*” 53(2011), z. 2, s. 73-77.
- ZIMMERMANN A.: Noch ein Fall eines Duals in lateinischen Inschriften?, „*Indogermanische Forschungen*” 30(1912), s. 219-220.
- ŽOLOBOV O. F.: Symbolik und historische Dynamik des slavischen Duals / Символика и историческая динамика славянского двойственного числа, Frankfurt a. M. 1998.

KONSEKWENCJE ZANIKU LICZBY PODWÓJNEJ
W JĘZYKU ŁACIŃSKIM
GŁOS W SPRAWIE DUALNEJ GENEZY PIĄTEJ DEKLINACJI ŁACIŃSKIEJ

Streszczenie

Zanik liczby podwójnej we wczesnej, przedliterackiej fazie rozwoju języka łacińskiego wywołał gruntowne zmiany w obrębie deklinacji łacińskiej. Formy dualne o osnowie konsonantycznej, które w zakresie rzeczowników żywotnych (później rzeczowników rodzaju męskiego i żeńskiego) charakteryzowały się prawdopodobnie końcówką *-ē, gen. du. *-ēs (< pie. nom. du. *-eh₁, gen. du. *-eh₁s), ulegały zazwyczaj pluralizacji (stąd wtórna łacińska końcówka pluralna -ēs < nom. du. *-ē), a niekiedy także kolektywizacji lub syngularyzacji (nom. sg. -ēs < nom. du. *-ē). Ten drugi proces spowodował powstanie piątej deklinacji łacińskiej z cechą -ē-, w obrębie której występują bardzo liczne rzeczowniki pozbawione form liczby mnogiej. Również dawne łacińskie formy dualne zakończone na *-ī (< ie. *-ih₁) typu *viginti* ‘dwadzieścia’ (odnoszące się pierwotnie do grupy rzeczowników nieżywotnych, później do rzeczowników rodzaju nijakiego) zostały przekształcone na skutek regularnych procesów morfologicznych w łacińskie formacje syngulatywne na -iēs, -iēi, które trafiły do piątej deklinacji. Na bazie tych obserwacji autor stawia hipotezę badawczą, że piąta deklinacja łacińska, pojawiła się już okresie przedliterackim jako rezultat zaniku dawnej odmiany dualnej.

Słowa kluczowe: liczba podwójna, piąta deklinacja łacińska, łacińska morfologia.

THE CONSEQUENCES OF THE LOSS OF LATIN DUAL NUMBER
CONCERNING THE DUAL GENESIS OF THE FIFTH DECLENSION IN LATIN

Summary

The loss of the dual number in the early pre-literary phase of the development of Latin caused massive changes in the Latin declension. The dual forms of consonant stems, which in animate nouns (later masculine and feminine nouns) were probably characterised by the ending *-ē, gen. du. *-ēs (< PIE nom. du. *-eh₁, gen. du. *-eh₁s), were generally reinterpreted as plurals (hence the secondary plural ending -ēs < nom. du. *-ē in Latin) and sometimes as collectives or singulars (nom. sg. -ēs < nom. du. *-ē). The latter process led to the formation of the fifth Latin declension with the characteristic -ē-. This category includes very numerous nouns that have no plural forms (*singularia tantum*). Also the Old Latin dual forms ending in *-ī (< PIE *-ih₁) like *viginti* ‘twenty’ were transformed by regular morphological processes into singulative forms with -iēs, -iēi, which are also in the fifth declension. On the basis of these observations, the author advances the research hypothesis that the fifth Latin declension appeared already in the pre-literary period as a result of the loss of the earlier dual inflection.

Key words: dual number, fifth Latin declension, Latin morphology.